

Л. С. КОБИЛЯЦЬКИЙ, д-р наук у галузі економіки, проф.
(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 10, с. 14–20

Розглядаються методи реформування національної економіки на основі розширення експорту товарів, переорієнтації на виробництво низькоресурсомісткої і наукомісткої продукції, розвитку середнього і точного, транспортного та сільськогосподарського машинобудування, електронної та електротехнічної, легкої та харчової промисловості. Ці заходи сприятимуть модернізації й інших галузей народного господарства і переведенню їх на ресурсозберігаючу технологічну основу.

Конкурентоспроможність країни означає можливість розробляти та виготовляти товари й послуги або вищої якості, або за цінами, значно нижчими порівняно з конкурентами. У широкому аспекті конкурентоспроможність національної економіки сприймається як здатність країни забезпечувати збалансованість своїх зовнішніх пропорцій і уникати обмежень, що зумовлюються зовнішньоекономічною сферою, самовідтворювати поліпшення своїх світогосподарських зв'язків. Як зазначав ще М. Портер, конкурентоспроможність не є самоціллю, що забезпечує економічний розквіт країни. “Головна мета держави — забезпечити власним громадянам досить високий та зростаючий рівень життя. Спроможність держави зробити це не залежить від якогось аморфного терміна “конкурентоспроможність”, а від того, як продуктивно використовуються національні ресурси — праця і капітал” [3, 35]. Конкурентоспроможність національної економіки виявляє здатність економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [2, 5]. Визначимо особливості конкурентоспроможності країни.

По-перше, конкурентоспроможність національної економіки є атрибутом господарської системи, що базується на світовому поділі праці та міжнародному товарному обміні. Прагнення досягти вищого рівня конкурентоспроможності є

проявом як національних економічних інтересів, так і інтересів окремих фірм, що беруть участь у міжнародних економічних відносинах.

По-друге, конкурентоспроможність національної економіки розвивається у внутрішньому середовищі країни в результаті конкурентного змагання. Вона є результатом прогресу виробничих сил та науково-технічного прогресу і формується на основі державної економічної політики, яка забезпечує умови, достатні для ефективної конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

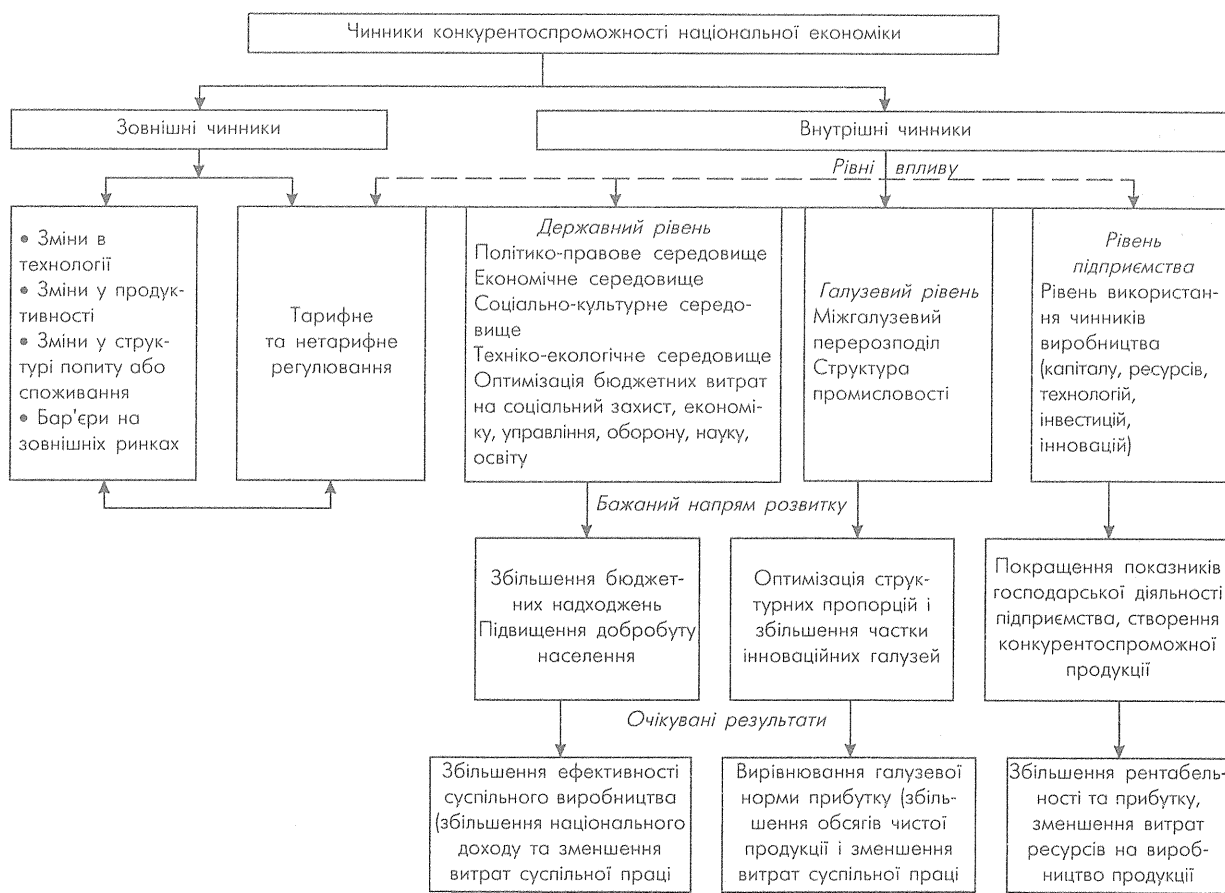
По-третьє, відповідальність за стан конкурентоспроможності національної економіки несе держава, яка відіграє провідну роль у визначенні важелів економічної політики, дотриманні зобов'язань перед світовими організаціями та країнами-партнерами, застосуванні коригуючих механізмів, здатних нейтралізувати негативні чинники внутрішнього та зовнішнього походження і не допустити погіршення соціально-економічних параметрів розвитку країни.

Дослідницька організація “Юропіен менеджмент форум” регулярно здійснює дослідження конкурентоспроможності на основі 10 факторів — динамізм економіки, ефективність промислового виробництва, динамізм ринку, розвиток фінансової системи, людські ресурси, роль держави, ресурси й інфраструктура, готовність стимулювати торговельну діяльність, політика країни щодо нововведень, соціально-політична обста-

новка, кожний з яких, у свою чергу, оцінюється за кількома критеріями (загальна їх кількість 340). Дослідження засвідчили, що лідируюче місце в цих рейтингах посідає Японія, потім США, Швейцарія, Німеччина, Данія, Канада, Норвегія. Найдинамічнішим був визнаний економічний розвиток у США, Швейцарії, Японії, Німеччині та Норвегії. За економічною ефективністю промислового виробництва перші місця посідають Швейцарія, Японія, Данія і Німеччина. За “динамізмом ринку” лідирують фірми США, Японії і Німеччини. За “розвитком фінансової системи” послідовно йдуть Швейцарія, США, Нова Зеландія і Японія. За рівнем кваліфікації робочої сили лідерами є США, Японія, Данія і Канада.

Для розвитку конкурентоспроможності національної економіки потрібно розширити продаж національних товарів, ціна споживання яких мінімальна незважаючи на відносно високу ціну виробництва. По-перше, виробництво товарів з

такими характеристиками означатиме збільшення в них інноваційної частки за рахунок впровадження найсучасніших технологій, а по-друге, їх реалізація — це високий платоспроможний попит населення. Така тенденція свідчить про високі темпи науково-технічного прогресу, підвищення якості життя населення і значний конкурентоспроможний потенціал нації. Конкурентні переваги країни не тільки базуються на існуючих чинниках виробництва чи попиту, а й створюються відповідною політикою держави (стимулювання високих технологій з боку держави забезпечує тривале збереження високого рівня конкурентоспроможності). Слід розуміти, *що в конкурентному змаганні беруть участь не так країни, як товаровиробники та їх товари, з характеристиками, сформованими у середовищі, створеному урядом країни*. Загалом конкурентоспроможність національної економіки відображають характерні взаємозв'язки та чинники (див. рисунок).

Структура забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

В умовах глобалізації найрозвиненіші країни світу нині намагаються використати такі переваги внутрішнього ринку країн, що розвиваються, як дешева робоча сила, дешева сировина тощо. Вони не зацікавлені в розвитку внутрішнього виробництва “слабих” країн, що може скласти конкуренцію та відволікти частину їх прибутків. У свою чергу, фірми “слабих” країн через відставання щодо науково-технічного прогресу, розвитку інфраструктури зводять методи боротьби до цінових засобів у тих сферах, де можуть змагатися. Такі дії внаслідок зменшення прибутку через зниження цін не дають їм змоги вкладати кошти в інноваційний розвиток. При цьому економіка втрачає двічі: недоінвестування в людей, технології, інфраструктуру обмежує конкурентні можливості фірм, змушує їх конкурувати лише у напрямках з невисокою доданою вартістю, посилює цінову конкуренцію, що стримує технологічний розвиток; у результаті втрачаються прибутки, тому до бюджету надходять менші суми, ніж могли бути отримані за інноваційним сценарієм.

Країни, фірми яких конкурують у сферах виробництва невисокої доданої вартості (сировина, низькотехнологічні товари з низьким ступенем обробки), як правило, не характеризуються високими показниками суспільної продуктивності праці. Оскільки ресурси праці й капіталу використовуються на значно нижчому рівні, ніж у зарубіжних конкурентів, ці ресурси або “тікають” з країни, або нерационально використовуються в її межах. Саме тому ринки товарів з низькою доданою вартістю чутливіші до кон’юнктурних змін — незначні коливання попиту на світових ринках призводять до зменшення обсягів виробництва та інших негативних зрушень.

Сучасна економічна могутність Заходу сталася через “захоплення” напрямів, “закріплених” раніше за СРСР, перекачування капіталів із пострадянських країн, насичення їх ринку товарами власного виробництва та інших чинників, пов’язаних з відкриттям кордонів 1/6 частини світу. Розширення меж діяльності й вплив значної кількості “дешевих учених”, капіталу, ресурсів з країн колишнього СРСР забезпечили розвиненим країнам, і насамперед США, практично за безцінь доступ до величезної ресурсної бази. Крім того, відставання колишніх країн СРСР у технологічному аспекті дало змогу цим країнам продовжити цикл життя товарів “вчорашнього” дня, розмістивши їх на місткому внутрішньому ринку пострадянських країн. США та інші розвинені країни використали руйнацію СРСР для розвитку власної конкурентоспроможності.

Зауважимо тут, що Україна, обравши незалежність, не змогла швидко зорієнтуватися та скористатися наявними відносними конкурентними перевагами. Методи реформування національної економіки не змогли простимулювати ринковий механізм, внутрішній попит і змусити запрацювати внутрішнє виробництво. Натомість переваги внутрішнього ринку були використані іноземними конкурентами. Низькі обсяги експорту поєднуються з його незадовільною структурою. Країна, що впродовж десятиліть перебувала в ізоляції від світових ринків, експортує дві основні категорії товарів: сировину й продукцію металургії. У 2001–2002 рр. понад половину обсягу українського експорту становили сировина, зернові, чорні метали й цукор, і ці показники постійно зростають. Машини, устаткування та інші механізми (сюди входить також військовий експорт) становлять 10–11 % експортного обороту, транспортні засоби — 3–4 %. Така структура більшою мірою притаманна країнам, що розвиваються, аніж державам, які орієнтуються на експорт промислової продукції.

Підприємства, які випускали побутові, інноваційні та інші конкурентоспроможні продукти, почали витіснятися з внутрішнього ринку — стали збитковими і втратили шанси конкурувати на світових ринках. І це стосується переважно галузей, які мали значні конкурентні переваги (місткий внутрішній ринок, замкнений цикл виробництва, висока рентабельність, кваліфіковану робочу силу, низьку заробітну плату). Саме через це відбулись експансія іноземних виробників на внутрішній ринок і витіснення національного виробництва зі світових ринків. Проаналізувавши державну економічну політику, доходимо висновку, що за реального збереження кращих умов для витратомістких галузей бази для розвитку інноваційних сфер не було створено. Окремі спроби штучно підтримати конкретні виробництва виявились неефективними і не стали поштовхом до реструктуризації промисловості. Така підтримка високотехнологічних секторів призвела лише до марнування ресурсів, а причинами спаду обсягів їх експорту слід визнати такі:

- галузі з високим інноваційним потенціалом на кожному витку відтворення потребують дедалі більших витрат, що пов’язано зі значно вищою порівняльною вартістю нових розробок, технологій, кадрового забезпечення, техніки тощо;
- для високотехнологічних секторів характерна відносно висока ціна вироблених товарів (при вищій якості), яка не може бути сплачена в

умовах обмеженого платоспроможного попиту споживачів, який до того ж переважно спрямовується на задоволення первинних потреб;

- високотехнологічні сектори економіки споживають продукцію інших секторів, які нині працюють збитково, а отже, необхідна проміжна продукція (ресурси, вузли та напівфабрикати) закуповується за завищеними цінами, що значно збільшує кінцеві витрати;
- високотехнологічні сектори, які потребують значно більше ресурсів на початку свого розвитку, ніж інші, посилюють навантаження на інші суб'єкти.

Оскільки державна підтримка інноваційних галузей була скасована, нові високотехнологічні сектори опинились у невідгданому становищі й почали скорочуватися, а лібералізація зовнішньоекономічних відносин призвела до підвищення мобільності вітчизняного капіталу і спрямувала його до ефективнішої зарубіжної економіки та офшорних зон, де пільгове оподаткування створює привабливіші умови. У боротьбі за виживання найбільш конкурентоспроможні та перспективні напрями українського виробництва зазнали відчутних ударів.

По-перше, погіршення стану промисловості України знизило до критичного рівня централізовані надходження в бюджет і, отже, не залишило можливостей фінансування її потреб. Поряд з цим підтримка низькоефективних секторів національної економіки (паливної промисловості, сільського господарства та ін.) остаточно підірвала цілісність економічної системи і спричинила поширення деіндустріалізації.

По-друге, "тіньова" діяльність сприяла міжгалузевому перетіканню ресурсів, оскільки в тіньовій сфері прибутки значно більші, аніж у легальному виробництві за рахунок ухиляння від сплати податків та використання прогалин у законодавстві [1, 10–18]. "Тіньовий" сектор, який за оцінками експертів наблизився до 60 % ВВП, визначально впливає на конкурентоспроможність національної економіки і є повноцінною складовою сучасних економічних процесів.

Неможливість багатьох суб'єктів українського ринку конкурувати з іноземними виробниками зумовлює пошук "балансування" ціни вітчизняного продукту відповідно до платоспроможного попиту або якості — найпростішими є невикплата заробітної плати, несплата податків та нарощування боргів. Штучне зниження цін за цей рахунок загострює відносини українських експортерів з контрагентами — їх звинувачують у виробництві продукції з порушенням ціноутворен-

ня, тому вони підпадають під антидемпінгові розслідування.

Нині структура зовнішньої торгівлі України товарами наближається до показників слаборозвинених країн (ідеться про суттєве скорочення обсягів експорту технологій, обладнання, устаткування та будівельних послуг), які не мають промислового виробництва, а торгують переважно ресурсами. Таким чином, постачання сировини за кордон і купівля готової продукції (зокрема, наукомісткої) стає для України реальністю. Проте незважаючи на зазначене (а точніше, саме за рахунок поглиблення перекосу у структурі експорту), за результатами зовнішньоторгового обороту 2002 р., сальдо балансу торгівлі товарами в Україні виявилось вищим порівняно з 2001 р. майже на 100 млн дол. Однак без корінних змін у системі державного регулювання така ситуація є тимчасовою і залежить тільки від кон'юнктури світових ринків сировини, зернових та металопродукції.

У світовий поділ праці Україна входить як сировинний, ресурсний додаток, забезпечуючи ринок збуту продукції іноземного походження. За межі України переносяться найпродуктивніші робочі місця, що змушує кваліфіковані кадри переходити до прибутковішої сфери — "тіньової" економіки. На території України розміщуються ресурсо-, енерго- та екологічні виробництва з менш продуктивними робочими місцями. Через занепад наукової сфери обсяги імпорту наукомісткої продукції у країну значно переважають обсяги експорту. У перспективі такі зрушення є вкрай небажаними, оскільки "за межі" України виносяться ефективні види діяльності, які є джерелом розвитку і фінансування інших сфер виробництва. Саме тому розвиток експортного потенціалу має стати основним елементом державної політики.

Ефективності можливо досягти лише в разі орієнтації вітчизняних галузевих комплексів і підприємств на випуск таких видів конкурентоспроможної продукції і послуг, що зможуть знайти певні "ніші" на зовнішніх ринках*. При цьо-

* У разі збереження існуючої практики реформування економіки найвірогіднішими є два варіанти розвитку: перший — витратомісткі галузі зі значним експортним потенціалом (чорна металургія, хімічна промисловість та ін.) практично повністю переорієнтовуються на експорт через обмеження внутрішнього попиту, при цьому їх частка збільшиться; другий — частки базових галузей збільшуватимуться за рахунок обмеження джерел розвитку інших секторів. Обидва варіанти небажані для конкурентоспроможності національної економіки, оскільки розвиватимуться галузі з невисокою доданою вартістю, внаслідок чого слід очікувати зменшення надходжень у бюджет, заробітної плати та доходів населення взагалі.

му зауважимо, що не слід виключати доцільність використання з цією метою зарубіжних технологій у поєднанні з вітчизняними або окремо. Це сприятиме розвитку нових вітчизняних технологій і галузей промисловості, а також модернізації виробництва. Показовим щодо цього є досвід Японії із запозичення науково-технічних досягнень шляхом масової закупівлі патентів.

Ураховуючи обмеженість багатьох видів ресурсів, складні екологічні та соціальні проблеми, необхідно переорієнтувати інвестиційний комплекс України та виробничо-промисловий комплекс на виробництво низькоресурсомісткої і наукомісткої продукції, розвиток середнього і точного, транспортного та сільськогосподарського машинобудування, електронної та електротехнічної, легкої та харчової галузей промисловості, що сприятиме модернізації інших галузей народного господарства і переведенню їх на ресурсозберігаючу технологічну основу.

Підвищення конкурентоспроможності національного виробництва нині можливе за умов забезпечення однакових можливостей конкуренції з іноземцями на внутрішньому ринку, відродження національного виробництва та стимулювання інновацій. Нові якості товару та додаткові можливості його збуту пов'язані з розвитком у країні науково-технічного прогресу, забезпеченістю відповідними кадрами, сприятливим фінансовим середовищем, розвитком інфраструктури, торговельною політикою і, врешті-решт, значними коштами, оскільки якісніші товари мають значно більшу ціну реалізації. Для цього необхідно запровадити принципи конкуренції, стимулюючого оподаткування, заходи розширення платоспроможності населення тощо. З метою впровадження інновацій необхідно стимулювати наукові розробки із залученням як централізованої державної програми, так і всебічним стимулюванням розміщення науково-технологічних підрозділів безпосередньо на виробництві.

При цьому держава має не лише забезпечувати розвиток економіки, а й створювати та охороняти мотиваційні можливості, підтримувати ефективну діяльність усіх суб'єктів економіки. Конкурентоспроможність країни визначатиметься потужністю не окремих "точок зростання", а зміцненням вітчизняної економіки загалом. Вирішення проблем конкретного виробництва повинно враховувати потреби і проблеми інших секторів економіки, оскільки від їх потужності залежить загальний конкурентний потенціал. Реальна дійсність така, що потребує переорієнтації на внутрішні джерела розвитку, самозабез-

печення економіки за рахунок продуктивної праці всіх її суб'єктів, однак це не заперечує залучення зовнішніх інвестицій.

Відродження конкурентних переваг має відбуватися завдяки курсу, спрямованому на створення переваг українському виробникові порівняно з іншими торговельними партнерами. Необхідно створити переваги, які б дали змогу виготовляти високоякісні товари або хоча б не гірші від товарів конкурентів. Для успішної конкурентної боротьби з іноземними виробниками на внутрішньому і світовому ринках національний виробник повинен мати весь перелік конкурентних аргументів, які застосовуються контрагентами. Це стосується податкового законодавства, спрямованого на стимулювання ділової активності, продуктивності виробництва, зменшення вартості капіталу, розвитку продуктивних сил, інфраструктури, техніко-технологічного оснащення, інформаційного забезпечення бізнесу та інших засобів підтримки експортерів. Отже, на початковому етапі відродження національної економіки необхідно створювати національним виробникам сприятливі умови для ефективного конкурентного змагання і стимулювати їх послідовне й невпинне формування всередині країни. Першим кроком є обмеження експансії іноземних виробників на внутрішній ринок, але при цьому важливо позбутися прагнення товаровиробників до преференції за рахунок інших секторів економіки або кредитування неефективної діяльності зарубіжними запозиченнями.

В Україні є галузі, які за рахунок наявного наукомісткого потенціалу нині продовжують бути конкурентоспроможними на світових ринках (підприємства аерокосмічної галузі та військово-промислового комплексу). Збільшення потужностей суміжних галузей і поліпшення соціально-економічних параметрів у країні опосередковано сприятимуть їх розвитку. У країні є також галузі, які потенційно можуть зміцнити власну інноваційну стратегію і зайняти відповідні ніші на ринку, якщо здійснять так званий технологічний стрибок. Загалом стратегія технологічного стрибка передбачає перехід до якісно нового технологічного устрою, обминаючи проміжні стадії й використовуючи існуючі новітні технології. Останні можна просто купити або запровадити через кооперації з іноземними фірмами — освоїти у короткий термін випуск нових товарів. Це найприйнятніша для вітчизняної промисловості стратегія, оскільки вона економить і кошти, і час для досягнення кінцевого результату.

Пошук ніш для українських компаній на світовому ринку полягає передусім у пропозиції товарів, виробництво яких у промислово розвинених країнах є нерентабельним. Необхідно поширити технічні взаємозв'язки не тільки з промислово розвиненими країнами, а й з країнами СНД через інвестиції та продаж ліцензій. Але при цьому необхідні "фільтри", які б не допускали на український ринок технології "вчорашнього" дня. Зазначені положення мають бути покладені в основу розробки концепції забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Основна мета концепції полягає в удосконаленні організаційно-правової основи системи функціонування економіки щодо створення умов динамічного зростання для всіх суб'єктів економічних відносин. У результаті Україна досягне статусу високорозвиненої держави світу. При реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності національної економіки України мають бути вирішені такі завдання:

- забезпечення макроекономічного регулювання промисловості, торгівлі, фінансів відповідно до національних інтересів;
- переведення функціонування всіх суб'єктів економіки на ефективну роботу в умовах конкурентного середовища;
- переорієнтація на внутрішні джерела розвитку з метою зменшення залежності від міжнародних організацій;
- реформування зовнішньоекономічної, соціальної, промислової, науково-технічної, фінансової політики, а також політики доходів;
- створення стабільної та несуперечливої нормативно-правової бази для впровадження стратегії підвищення конкурентоспроможності національної економіки України.

У процесі реформування має бути дотримана *паритетність розвитку всіх сфер економіки*, що передбачає встановлення для всіх секторів економіки високомотиваційних умов розвитку: збільшення джерел розширеного відтворення, стимулювання високої продуктивності праці, ресурсозбереження, новачій. На цьому етапі особливо важливо ліквідувати диспропорції між виробництвом і торгівлею, промисловістю, сільським господарством і фінансовою сферою. Головним принципом є стимулювання ділової активності: загальне послаблення податкового тиску, спрощення бухгалтерської звітності, зменшення податків при збільшенні ефективності господарювання, спрощення процедури реєстрації господарських одиниць і стимулювання вкладення коштів населення в розвиток країни.

Етапи реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності національної економіки можна ідентифікувати так.

Перший етап — становлення. Необхідно спрямувати зусилля на підвищення рівня продуктивності праці, а в перспективі — на досягнення рівня високорозвинених країн. Завдання етапу — відновити позиції на ринках збуту і розширити виробництво на високопродуктивній основі.

Другий етап — стабілізація. Необхідно сформувати стабільне конкурентне середовище.

Третій етап — зростання. Передбачає забезпечення міжгалузевого перетікання матеріальних і фінансових ресурсів до інноваційних сфер, які відіграють провідну роль у конкурентній боротьбі на світових ринках.

Найважливіший з етапів — становлення. Це етап конкуренції з іноземними компаніями за якнайвищу продуктивність праці, ефективне використання ресурсів капіталу. Від цього етапу залежить успіх України на світових ринках.

Заходи підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників можна згрупувати у три основних блоки: заходи загального характеру, спрямовані на зміцнення національної економіки і її позицій у системі світового господарства, що ведуть у кінцевому підсумку до підвищення конкурентоспроможності підприємств; пряме сприяння експортній діяльності (дотації, податкові пільги, звільнення від мита на імпорт сировини й матеріалів, інформаційна підтримка експортної діяльності); заходи, спрямовані на формування попиту на продукцію національних виробників на зовнішніх ринках (виставки, створення за кордоном торгово-інформаційних центрів тощо).

Доцільно розробити програму підтримки конкурентоспроможності підприємств, пріоритетами якої повинні стати створення механізмів державної фінансової, податкової, інформаційно-консультативної, маркетингової, дипломатичної та інших видів допомоги вітчизняним експортерам; формування сприятливих економічних, організаційних, правових та інших умов для розвитку й ефективного використання традиційних напрямків експортного потенціалу; стимулювання інноваційної діяльності підприємств у створенні нових товарів, екологічно безпечних і енергозберігаючих технологій, відкритті нових ринків, застосуванні нових джерел і видів сировини; упровадження нових принципів управління й організації виробництва; формування ефективних механізмів розвитку й реалізації

експортного потенціалу країні; забезпечення функціонування механізмів кредитування і страхування експорту за участю держави; надання державних гарантійних зобов'язань щодо експортних кредитів.

Отже, доходимо таких загальних висновків. Україна, яка обрала шлях незалежності, не спромоглася використати наявні у неї конкурентні переваги. У свою чергу переваги внутрішнього ринку використали зарубіжні конкуренти. Виходячи із ситуації, що склалася, нині першочерговими завданнями України стають як розширення експорту товарів, так і переорієнтація на виробництво наукомісткої продукції, розвиток

машинобудування електронної та електротехнічної, легкої та харчової промисловості, введення їх на ресурсозберігаючу технологічну основу.

Література

1. *Базиліук А. В., Коваленко С. О.* Тіньова економіка в Україні. — К.: Вид-во НДІ Мінекономіки України, 1998. — 206 с.
2. *Базиліук Я. Б.* Конкурентоспроможність національної економіки. — К., 2002. — 132 с.
3. *Портер М.* Международная конкуренция: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1993. — 660 с.